

עורך: עידו בסוק

מערכת: אורה מלול, אורה רינגל, נידה אייל, יעל קניאל, זהבה הרפו, אסתר לטטני, שולמית אורן, מיקי לאטי, רות דה-זוהאנס

דפני הדרכה
למורי האולפנים

עִיבָרוּרִים

גיליון כג טיון השוני - יוני 1993

פתיח

לעומק ולרוחב

הנושא שלנו הפעם - רובדי השפה ומשלכיה - הוא בחלקו, מטא לשוני, דהיינו עיסוק במבנה השפה ואיפיוניה, עניין שיש בו חידוש לא רק לגבי התלמידים, אלא גם, במידה מסוימת, לגבי המורים, שלא כולם מתמצאים בתמונה הכללית של השפה העברית. נסביר להלן את המונחים המרכזיים בתחום זה ונעמוד הן על המשותף לעברית וללשונות אחרות והן על ייחודה כשפה חדשה-עתיקה ומפתחת בקצב מואץ. יש, עם זאת, להרגיש שלנושא, בעיקר העיסוק במישלבים, השלכות חשובות לשימוש בשפה (באילו מלים וביטויים להשתמש באיזו סיטואציה וכד') וכן להבנתה (הבחנה בהבדלי סיגנון, הבחנה בזהות הסוציו-אקונומית של הרובר או הכותב וכו').

המונח רבדים מתייחס לשכבות ההיסטוריות של השפה (מה שקרוי בבלשנות 'ראייה דיאכרונית') ולאופן שבו כל רובד (אוצר המלים והביטויים וגם הדיקדוק ומבנה המשפט) מן העבר תרם את חלקו לשפה שבהווה. כמוכּוּן, לכל שפה עומק היסטורי, אם רב ואם מעט, אולם העברית של ימינו מיוחדת בכך שמצד אחד, היא מבוססת בעיקרה על שני רבדים עתיקים - לשון המקרא ולשון חכמים (משנה, גמרא, מדרשים), וכן לשון

ימי הביניים*, אולם התחדשותה כשפה חיה, שבה מתפקד עם באופן רצוף בכל מישורי החיים, היא קצרת ימים יחסית (למעשה, פחות ממאה שנה). כך קורה שמצד אחד, לדובר עברית בן ימינו יש קשר ישיר (שהולך ומתרוּפף אמנם) עם לשון של טקסטים עתיקים, מן הסוג שאינו מצוי אצל דוברי שפות מבוססות אך חדשות יותר כגון הצרפתית, האנגלית, הרוסית, אך מצד שני, העברית בת ימינו עדיין נוילה, מודישת מונחים ללא הרף (גם בתחומים שבהם בשפות אחרות כבר אין צורך בהמצאת מונחים) וחשופה להשפעות של אימפריות לשוניות (האנגלית כיום, הגרמנית והרוסית בעבר) המפרנסות אותה, אך גם מאיימות על 'זהותה'.

המונח מישלבים קשור בראייה הסינכרונית של השפה, כלומר בשפה כפי שהיא בחתך זמן מסוים (במקרה שלנו, בהווה). אפשר להגדיר את המישלב ככלל שימושי הלשון המאפיינים 'רמה' א תחום תיפקוד. מדברים על מישלב עיתונאי-תקשורתי, שהוא פחות או יותר המישלב ה'בינוני' או התקני, מישלב ספרותי - ה'גבוה', מישלב סלנג תת-תקני ועוד. יש המבחינים בין מישלב פורמאלי (בנאום, במכתב רשמי) ולא-

* ראו לשון מקרא ולשון חכמים מאת אבא בן דוד. דיון קצר יותר - העברית לרבדיה מאת ראובן סיוון. הוצאת רובינשטיין. סקירה קצרה על תולדות הלשון העברית - במאמרו של חיים רבין המובא ב'... ושפה אחת לכולם', הוצאת האגף.

פורמאלי: הראשון מחייב דרך פנייה וסיום מסוימים, תחביר תקני וכו'; השני מאפשר גם שאיבה מן הסלנג, תחביר פחות מוקפד.

הדגשת נושא הרבדים והמישלבים באולפן, שאינו מוצע דווקא להוראה כעניין לעצמו אלא במשולב בעניינים מקובלים אחרים, נראית לנו חשובה, שכן העברית הנלמדת באולפן היא בעיקר עברית 'תקשורתית'. חשוב לפרוץ עם התלמידים, מדי פעם, אל המישלב הספרותי העל-תקני ואל המישלב התת-תקני, כדי לאפשר להם ביטוי רעיונות ורגשות בדרך עשירה וחזקה יותר. יש גם קשר ברור בין עניין המישלבים לעניין הרבדים, וכדאי לעמוד עליו בכיתה: מלים נרדפות, שהגיעו אלינו האחת מלשון המקרא והשנייה מלשון חכמים - הפכו בעברית למאפיינות מישלבים שונים (עץ-אילן, אונייה-ספינה); צורות דיקדוקיות מסוימות, המאפיינות את המקרא (כגון הצורות 'תלכנה', 'נלכה') אינן מצויות עוד כיום כמעט אלא בספרות או בנאומים חגיגיים; צורת הציווי הקלאסית ('קרא', 'עמוד') כמעט נעלמה מן המישלב הדיבורי בעברית של ימינו.**

** לחובטים נוספים, ראו שפה ברורה ודברים אחדים... ושפה אחת לכולם מאת אורה מלול, הוצאת האגף.

במרכז

רבדים ומישלבים

מלים נרדפות**

תופעת קיומן של מלים נרדפות (סינונימים), דחינו של מלים שהן בעלות משמעות זהה- לכאורה או דומה, איננה מיוחרת, כמובן, לעברית. המיוחר יותר לעברית הוא היות המלים הנרדפות, במקרים רבים, שאיכות כל אחת מרובד לשוני שונה - מן המקרא או מלשון חז"ל (לשון חכמים).

ניתן לעמוד עם התלמידים על כך שקיימות מספר נרדפות שכמעט לא ניתן להבחין ביניהן (פה-כאן, נורא-איום), אך לגבי רוב הנרדפות המצויות בשימוש, קיימת הבחנת גוון מסוגים שונים, ונזכרותן הבו-זמנית בלשון אינה מקרית. כך, למשל, קיימת הבחנה מישלבית בין אֵינָה (הספרותית) לאֵיפָה (הדיבורית), בין ממתין, המאפיין את לשון הכתיבה ולשון הביורוקרטיה, לבין מחכה הדיבורית; הבחנה ב קונוטאציה (בנוון הרגשי, בעמדה המובעת): ספר הַנְּאֵלִי לעומת מעצב תסרוקות המתהדר (והשוו תאורן למעצב תאורה וכד'), וכן הנתפס כמבוזה לעומת קשיש, מבוזר או אורח ותיק הנחשבים כביטויים 'מכבדים' (והשוו ילד-זאטוט, צוציק, פספוס, שהן הבחנות מישלביות אך גם קונוטאטיוויות), פנים לעומת פרצוף ('שלא אראה את הפרצוף המגעיל שלך יותר...'); הבחנה בדנוטאציה (כשמדובר, למעשה, במסומנים שונים, אף כי דומים); בניין לעומת בית; הבחנה בדירוגיות רגשית (הקשורה לעיתים גם בהבחנה מישלבית): חמד לעומת דע וידיד, שקט לעומת דומייה; הבחנות מישלביות או הקשריות הדרושות צירופים רגליים (קולוקאציות) שונים: נועלים נעליים בלשון התקנית, אך לובשים נעליים בלשון הדיבור;

** חומר נוסף לעניין זה: שלמה הרמתי, הלכה ומעשה בחוראת העברית; רפאל ניר, סמנטיקה עברית - משמעות ותקשורת, יחידות 4-6, האוניברסיטה הפתוחה.

נטלים ידיים כדי לקיים מצווה, אך דוחצים ידיים סתם כדי להיות נקיים.

נביא להלן כמה דוגמאות למקורות השונים של צמדי נרדפות. במקורן, היו אלה מלים בעלי משמעות זהה, והעברית המודרנית החייתה אתן לפי צרכיה:

לשון מקרא	לשון חכמים
עת	זמן
קדה	אידע
עתה	עכשיו
אך	כיצד
איפה	היכן
גם	אף
סופר	(בהוראה זו) מונה
על כן	(גם קצת במקרא) לפיכך
ישוב	יחזור
עד	סיע

תירגול הבחנות אלה (מתאים לשלב מתקדם של אולפן א או לאולפן המשך):

1. המורה ייתן לתלמידים משפט (אפשר על גבי כרטיסיות), לצורך עבודה בכתב או בעל-פה) שבו נתונות בסוגריים שתי מלים נרדפות, ועל התלמיד לבחור את המתאימה תוך התייחסות לעניין המישלב.

לדוגמה: א) הפקיד למנהל (או אורח במכתב לראש העירייה): חשוב לציין כי מר לוי (עוד-סייע) לנו בתחומים שונים. ב) אימא ליוסי: למה אתה לא (עוד-מסייע) לי כשאני מבקשת?

2. המורה ייתן לתלמידים משפט במישלב אחד ובקשם לנסחו במלים נרדפות במישלב שונה (מתאים להדגמת המעבר מלשון העיתונות ללשון הדיבור):

לדוגמה: האסון אירע בשעות הערב (אירע-קרה).

3. ייתן לתלמידים משפט, והם יתבקשו לזהות מד אמר למי, ובאילו נסיבות. לדוגמה: אני מבקשת להמתין (פקידה במשרד החינוך...).

מישלבים ורבדים שונים בטקסט

לצורך הרחבת הידע של התלמיד לגבי אופן התהוותה של העברית החדשה, אפשר לקחת

טקסט ספרותי או עיתונאי, או אפילו להמציא טקסט, שבו יבואו לכלל ביטוי הרבדים השונים וכן כמה מישלבים. לכאורה, אמור אמנם טקסט להיות כתוב במישלב אחד פחות או יותר, אך האמת היא שנאומים בכנסת, כתבות בעיתון, מכתבים למערכת ויצירות ספרות (מן הסוג הנכתב כיום) אינם נאמרים או נכתבים במישלב 'טהור', בין משום שהכותבים אינם מודעים לחלוטין לעקרון ההלימות המישלבית (התאמת המישלב לסיטואציה, להקשר, למטרה שלשמה מבוצעים הכתיבה או הדיבור) ובין משום שלדובר יש צורך לפרוץ למישלבים שונים - כדי לרענן את הכתיבה, לזעזע, לצטט דרכי דיבור מקובלות, ביטויים ספרותיים או ניבים ארכאיים. ניקח, לדוגמה, טקסט כזה (בסוגריים מרובעים מצוין: ל"ח - לשון חכמים, ל"מ - לשון מקרא, ע"ח - עברית חדשה):

מצוות ביקור חולים [ל"ח] היא דבר חשוב. אבל כשאני מבקרת בבית החולים רואה מה שאני רואה [ל"ח] בא לי [ע"ח - סלנג] לזעק.

כל אורח לדגע [ע"ח] העובר במסדרונות ביה"ח, נדהם לגלות את המצב הקשה מנשוא [לפי ל"מ - בראשית ד] שבו שרויים החולים ואנשי הצוות הרפואי.

אפילו במקרים של פיקוח נפש [ל"ח], החולים מוזנחים ובקשותיהם נופלות על אוזניים ערלות [לפי ל"מ - ירמיהו ו, 10]. בחדר מיון הבלאגן [ע"ח - סלנג ממקור רוסי] חוגג כולם מדברים והמצב על הפנים [ע"ח - סלנג]. החולים מטורטרים [ע"ח - סלנג] הלוך ושוב [ל"מ]. משפחות החולים מגיעות לעיתים למצב של פאניקה [ע"ח - לועזית].

שלא לדבר על הקשישים המונחים כאבן שאין לה הופכין [ל"ח] ומצפים למישהו שיחפוץ ביקרם [ל"מ]...

לדעתי, הגיעו כאן ממש לקו האדום [ע"ח - מישלב לא פורמאלי]. אם כך מתנהגים, מה מותר האדם מן הבחמה [ל"מ]?

שר הבריאות! אני זועקת אליך. חשוב איך להתייעל, כי המצב בני דע [ע"ח, לפי ל"מ - בראשית א].

בכיתת המשך (ואולי גם בסוף אולפן א), המורה יכול לבקש מהתלמידים לברוק במילון אבן-שושן את מקורות הביטויים, או להראות להם בעצמו את המקורות ולעמוד איתם על הדרך שבה עובדו בעברית החדשה.

מעבר ממישלב למישלב

בנושא המעבר ממישלב למישלב ניתן לטפל בשני מישורים: מישור תיפקודי, המכוון להביא את הלומד לכלל שימוש במישלבים השונים, תוך טיפול בנושא אחד מזוויות שונות (הסבר להלן); מישור הויהווי (בשלב גבוה יותר בלימודי האולפן), בכוונה לתת ללומד כלים לזיהוי המישלבים השונים (מישלבי דיבור שונים, או מישלב דיבור לעומת מישלב כתיבה וכד.).

לצורך טיפול במישור הראשון, אפשר להביא בפני הלומדים סיפור (רצוי סיפור חדשותי כלשהו, כגון אירוע פוליטי, הלקוח מן העיתון). בעקבות קריאת הסיפור/הכתבה, אפשר לבקש מאחד התלמידים לתפקד כאחד מגיבורי ההתרחשות. בתור שכזה, עליו לספר לחברו הטוב מה שקרה (על פי תוכן הכתבה), וכן להעלות את הסיפור על הכתב בצורת מכתב איום (אם מדובר באדם שהתנכל לו בדרך כלשהי, כגון שמסר למשטרה האשמה כוזבת עליו), מכתב תודה (אם מדובר בכך שנמצא ארנק וכו' כסף רב שהוחזר לו), וכן להעלות על הכתב בצורת מכתב הסבר למורה מדוע נעדר אותו יום מהלימודים.

אפשר גם ללכת בדרך אחרת: לבנות, תוך כדי שיחה, סיפור יחד עם התלמידים, ואחר-כך להעלותו על הכתב כשהוא ממוען לגורמים שונים (הדורשים מישלבים שונים), ברוח ההנחיות שלעיל.

דרך נוספת להמחיש לתלמידים את המעבר ממישלב למישלב: להרגיש להם בכתב (על נייר משוכפל או על לוח) דרך מעבר מלשון העיתונות, ביחוד לשון הכותרות הגוטה להיות 'מרומת', מליצית או פתגמית משהו, ללשון הדיבור העוסקת באותן כותרות. לדוגמה:

'חוסני מובאק: יעושי השלום מסוגלים להגן על השלום'. דיבור על הכותרת: נשיא מצרים הוא אופטימי. הוא חושב רווקא שאפשר לשמור על השלום. מי שעשה את השלום ומעוניין בו, יכול גם לשמור עליו.

אלוף יצחק מרדכי: יירי הקטיושות עוד יגבר'. אלוף פיקוד הצפון, מרדכי, לא כל-כך אופטימי. דא חושב שהסורים ימשיכו לירות עוד על היישובים בצפון.

מצרים ביגשה סיוע מישראל בחילוץ של צעירה מקיבוץ רבדים'. שמעת על כל הסיפור הזה עם הבחורה מקיבוץ רבדים? היא נפלה ממזוק על יד

סנטה קטרינה, ועכשיו המצרים מבקשים שישראל תעזור להם להוציא אותה משם ולטפל בה.

אחרי שקוראים את הקטעים ב'שתי הגרסאות', אפשר לעמוד עם התלמידים על האפיונים המישלביים (וגם הרטוריים) של לשון העיתונות לעומת לשון הדיבור, גם כשהיא עוסקת באותו נושא עצמו: מופיעות מלות יחס אחרות, בלשון הדיבור יש יותר 'חומרי מילוי' ותוספות, ניסוח המשפט פחות תמציתי.

במישור הויהווי: אפשר לתת לתלמידים קטעים (ראו להלן) ולבקשם לזהות את המיגזר החברתי שלו שייכים הדוברים או את רמת השכלתם. הויהווי ייעשה לאחר שבכיתה יידונו סימני היכר אופייניים: משפטים מורכבים לעומת משפטים פשוטים, דיקדוק תקני או פוסקני (נורמטיבי) לעומת דיקדוק תת-תקני או קביל, כגון: 'אינני חושבת' לעומת 'אני לא יודעת'.

הינה דוגמה לשני קטעים מקבילים, העוסקים באותו נושא במישלבים שונים. ממש הגזימו בהעלאת המחירים, בעיניים שלי! השתגעתי כששמעתי את זה. מהבוקר אני שוברת לי את הראש. איך אפשר לחיות ככה, בחי שאני לא יודעת. אני מרוויחה 1,750 שקלים לחודש. שכר דירה משלמת 350 שקלים לחודש, וזה עוד בלי מים וחשמל. לילדה שלי אני קונה כנפיים של עוף לצוהריים, כי זה יותר זול באמת. אבל איך שלא יהיה, האוכל עולה לי מינימום-מינימום 400 שקל כל חודש. יה-מה-מיה! איך אני אשלם ת'שכר דירה עכשיו?!!
לעומת:

התגובה ששומעים ברחוב בקשר להעלאת המחירים מדאיגה אותי מאוד. בעלי ואני, ויתרנו מראש על הרבה דברים חומריים, ואיני יודעת איך נוכל לוותר על יותר מזה. בחודשים 'טובים', שנינו מרוויחים יחד 1,800 שקל לחודש; בחודשים אחרים - פחות מזה, אנחנו משלמים משכנתא עבור הדירה שלנו, והשאר - למחיה.

הסלנג

הטיפול בסלנג בכיתת האולפן יכול להיעשות בשתי דרכים:

1. שיעור או יחידה מתוכננים העוסקים בסלנג כמישלב מיוחד;

2. שילוב הסלנג בצורה 'הודמנותית' במהלך ההוראה. ההודמנויות עשויות בעיקר לצוץ בעת שיחה בין המורה לתלמידים בכיתה. מורה, המודע לחשיבות הוראת הסלנג, יציין מדי פעם, כאשר הוא רוצה לתאר מצב: 'אתם יודעים, בסלנג אומרים על עניין כזה...' או 'בסלנג אומרים את זה [כך]...'

כאשר לשיעור הסלנג המתוכנן: אנו מציעים שהדבר ייעשה במסגרת של יחידות קצרות (כלומר של חלקי שיעור) ולא ביחידות ארוכות ובודדות. מורה, שיש לו עניין בנושא, יכול להחליט על 'פינת סלנג יומית' ולהקדיש לנושא רבע שעה מדי יום או כמה פעמים בשבוע. (ולמי שיתהה מדוע חשוב כל-כך לעסוק בכך, נזכיר שהיום גם המישלב הבינוני בעברית 'מופצץ', למעשה, בסלנג. למה התכוון רבין כשאמר, כפי שזעקה כותרת של ידיעות אחרונות: 'לא אפעל בצ'יק-צ'יק?').

את פינת הסלנג ניתן לארגן לפי קריטריונים שונים. למשל, לתת לתלמידים ביטויי סלנג מתחום האוכל: עשיתי ממנו קציצות, אל תעשה מה צימעס, לנגב חומס, להרכיב ארוחה טובה, להוציא לו את המיץ, שטויות במיץ עגבניות, לפתוח שולחן; ביטויים הקשורים בתחום אברי הגוף: פה - פה גדול/מלוכלך; גב - מאחורי הגב, עיניים בגב, גב חזק; פנים - על הפנים, פרצוף - פרצוף חמוץ/ 'תשעה באב'; אף - מתחת לאף, להרים/לתחוב את האף, עם האף למעלה, לעקם את האף, יצא מן האף; עין - עשתה לו עיניים, עיניים שלי, ביצת עין, תעוף לי מהעיניים; כתפיים - רד לי מהכתפיים, הכול על הכתפיים שלי, יש לו ראש על הכתפיים; ראש - תפס ראש, ראש קטן/כחול, הראש בעננים, ראש טוב/רפוק, איבד את הראש, עלה לו הרם לראש; רגל - מסתובב בין הרגליים.

דרך נוספת: לעמוד על נטיית הסלנג לשאול משפות זרות ולעבוד עליהן ברכיבים שונות - החל מקבלתן כפי שהן, עבור דרך סירוס מבודח שלוח וכלה בסיגולן לדרישותיו של בניין עברי. מקורות הסלנג הלועזיים מעידים לא מעט על ההיסטוריה של היישוב בארץ, על המקורות מהן קלטנו עולים בשנים שונות: מהערבית לקחנו את סחבק, מסטול, חנטריש (ובצורתו המעוברת: מחונטרש, לחנטרש), החפיף (והתחפף העברי); מידיש לקחנו את פוילע-שטיק, קלאפטע (שמקורו ב'כלבתא' הארמית) אלטע-זאכן, בוידעס, לוקש ('אל תמכור לי לוקשים'), צרות (tzures), מציאות (metzies);

מהאנגלית לקחנו את אני לא במוד לזה, אני בדאון, וכן מלים אנגליות-אירופיות שעברו עיברות כגון לדסקס, לפקסס, מדופרס.

במדור סלנג אחר אפשר לציין את קיומם של ביטויי סלנג רווחים: וואלה/ יאללה/ יה-אללה, איזה קטע, למה מה קרה/ מי מת? על כוס קפה, צ'יק-צ'ק, סבאבת, קישקוש בלבוש, שם קצוץ על...

המורה יוכל להביא לכיתה דיאלוגים, כתובים או מוקלטים, בסלנג, כלומר שבהם ביטויי הסלנג הם דומיננטיים ולא רק משתלבים בשפה הדיאלקט (יש קטעים רבים כאלה מאת דן בן אמוץ, מנחם תלמי, במדורים במקומנים, והמורה יכול גם לכותבם בעצמו). לאחר שהתלמידים יפענחו את המלים בקטע, בכוונת עצמם ובעזרת המורה, אפשר לחזק את ההקניה: לבקש מהתלמידים להעביר את הקטע למישלב תקני; לאחר ששוכתב הקטע לעברית תקנית, המורה יקרא משפט בלשון התקנית, והתלמידים ינסו לומר, לפי הזכור להם, מהם ביטויי הסלנג המקבילים.

עוד דרך לביסוס ההקניה - לבקש מהתלמידים להשלים, עם ההתקדמות בלימודים, טבלה מסוג זה:

המלה בסלנג	משמעותה בסלנג	משמעותה הרגילה	משפט לדוגמה
לעוף לקפוץ מדליק וכו'			

באופן שילוב מתקדם אפשר אפילו לערוך דיונים עם התלמידים על משמעותו של הסלנג ועל הצדקת השימוש בו. ניתן לעורר שאלות כגון: האם צריך ללמד סלנג באולפן? מהו סלנג? מי משתמש בסלנג? האם אנשים משכילים משתמשים בסלנג? האם הסלנג מופיע בכלי התקשורת? האם יש צורך במילון לסלנג (אפשר להציג לתלמידים, בהקשר זה, את מילוני הסלנג של ספן ובן יהודה-בן אמוץ).

התחדיש בעברית

כבר בשלבים מוקדמים למדי של הלימוד באולפן, התלמידים מובאים בסוד מבנה של הלשון העברית. מובהר להם שהיא בנויה ככעין מערכת של אריות או תבניות בעלות צורה קבועה (בניינים ומשקלים) שתלוכן 'יוצקים' את

השורשים. אריות אלה כוללות עיצורים, תחיליות או סופיות שונות ותנועות: XXX, הת XXX, XXX, ה XXX, וכו'. מרגע שהתלמידים הפנימו מציאות לשונית זו, אפשר לבקשם - לאחר תירגול חוזר של בנייני הפועל, בפעלים שהם מכירים - לצקת שורשים חדשים מבחינתם אל תוך אריות (בניינים) שהם מכירים, ובכך ליצור מה שיהיה, לגביהם, תחדישים. אותו דבר ניתן לעשות במשקלי השם. כך, למשל, לאחד שמכירים את המשקל מXXX, שהודגם במלים ידועות כמסעדה, מספרה, מדרכה - אפשר לבקש מהתלמידים 'להמציא' באותו משקל מלים חדשות (לאו הווקא חדשות לדובר העברית הילדי) המבוססות על שורשים אחרים: איך נקרא למקום שווללים בו? ואיך נקרא למקום שמרפאים בו? ואפילו להציע להם ליצור תחדישים ממש: איך ניתן לקרוא למקום שמייצרים בו לביבות?

אפשר להעמיד את התלמידים על אחת מדרכי התחדיש: 'גיוור' פעלים ושמות פעולה לועזיים, כגון 'לטלפן' - מטלפון, 'לנרמל' - מנורמאליזציה' שהפכה ל'נירמול' וניתן להטותה כפועל עברי, 'לסנתו' וכו'. דרך זו חביבה במיוחד על יוצרי הסלנג ('פישל'). אפשר לבקש מהתלמידים להמשיך ולגייזר כך מלים לועזיות נוספות.

דרך אחרת ליצירת חידושי מלים, שראשיתה עוד בימי בן-יהודה אך בשנים האחרונה נעשתה פופולארית במיוחד, היא דרך החלחמה - מיוזג שתי מלים למלה אחת, בין על ידי חיבור פשוט שלוק ובין על ידי השמטת עיצור או תנועה 'מיותרים': חידק (חי-דק) כתרנוס ל'מיקרוב' (מיקרו-ביו-אורגניזם), רמזור (רמז-אור), זרקור, רמקול, רכבל. כאן אפשר להביא בפני התלמידים מספר מלים ולבקש מהם לזהות ממה הן מורכבות: בנקט, אופנוע, מגדלור. אפשר גם לנסות לתת להם 'משימה' - למצוא מלה לעצם מסוים בדרך של חיבור/החלמה של שתי מלים.

הלועזיות

הן בתקופות קדומות והן בימינו קלטה העברית לתוכה מלים לועזיות. האם חושד היום מישהו כי הפועל לפרסם מקורו בסורית? שלא לדבר על 'פרדס' הפרסי ומלים אכדיות, ארמיות וערביות. בעברית המודרנית מקור המלים הלועזיות הוא בעיקר שפות אירופה. חלקן הוחלפו במשך השנים במלים עבריות, וחלקן קנו להן שביטה

חזקה, בעיקר בכיסים אפייניים: שמות מקצועות (פזיקה, כימיה וכו'), שמות כלי תקשורת (רדיו, טלוויזיה), מונחי משטר (דמוקרטיה, רפובליקה, דיקטטורה).

יש להסביר לתלמידים שרוב השמות בעברית הם עבריים: קיימים שמות עצם בלועזית שלא הומצא להם תחליף עברי (אי שהתעצה שהוצעה לא נקלטה ונשכחה - 'חוקל' לטלוויזיה); קיימים שמות עצם שהוצע להם שם עברי אך שם זה עדיין לא נקלט באופן מלא: 'קסטת' ו'קלטת' משמשות יחדיו, וכן 'חלופה' ו'אלטרנטיבה'.

לכאורה, קל לעולה לסגל' לו את המלים הלועזיות המצויות בעברית והמוכרות לי - לא דווקא בצורתן אצלנו - משפת אימו. אלא שתכופות המורים מגלים שהדבר אינו פשוט כל-כך. כדי להבין את בעיותיו של העולה ביהודי ובסיגול של מלים אלה, נדון בהן על-פי חלקתן לחלקי הדיבר.

השם הלועזי נשמע בעברית באופן הפשוט ביותר, ובצורתו הוא דומה לרוב לצורה הרוסית: דמוקראטיה, אוניברסיטה, פסיכולוגיה. לשם יצירת שם עצם המתאר מצב, מוסיפים לעיתים לשם התואר את הסיימת העברית -ות: סוברניות, לוקאליות, נייטראליות.

התואר. שמות התואר הלועזיים שנקלטו בעברית, מקבלים את סיומות התואר העבריות: דמוקראטי - דמוקראטיה, דמוקראטיים - דמוקראטיות (וכיוצא בזה: נייטראלי, אובייקטיבי, פטאלי וכו'). חשוב שהמורה יתרגל את ארבע צורות התואר ולא יניח שהתלמיד ממילא מכיר את התואר משפתו (דמוקראטי, ולא 'דמוקראטיקה'). בהקשר זה אפשר גם לתרגל את שמות יוצאי הלאומים השונים: רוסי/רוסייה/רוסים/רוסיות, פולני וכו'.

הפועל. הפועל הלועזי, בהיכנסו לעברית, עובר, בדרך כלל, תהליך המרה של ממש לתבנית הפועל העברי. על-פי רוב הוא נקלט בצורת פיעלל (פיעל מרובע): סיבסד, ניטרל, פיקסס (וכן בהטיה בזמנים השונים: סיבסדתי, סובסד, מנוטרל). גם כאן אין זה ודאי שהתלמיד יזהה באופן מידי את המלה שמקורה בשפת אימו.

© כל הזכויות שמורות
לאגף לחינוך מבוגרים, משרד החינוך והתרבות
הוצאה לאור: מחלקת הפירסומים,
משרד החינוך והתרבות
עיצוב: רויטל תורן
סדר דפוס: פלס